

BALLETMASTERENS BIBLIOTEK
AUGUST BOURNONVILLES SAMLING AF
UDENLANDSKE BALLETLIBRETTI OG HANS BIBLIOTEK

AF

KNUD ARNE JÜRGENSEN

”U ndgaae Romaner der slöve Aanden og afvende fra nyttig Læsning.
Nære sig med Producter af Skjön Litteratur.
Læse nyttige Böger, ogsaa i Theaterfaget, kjøbe Costume tegninger
og Programmer.
Skaffe sig god Balletmusik.“¹

Disse påbud var blandt de såkaldte „Raad og Levere regler“, som balletmester August Bournonville pålagde en af sine fremmeste elever, den senere solodanser Johan Ferdinand Hoppe, forud for dennes store europæiske studie- og dannelsesrejse i 1837.

De afslører en hidtil noget upåagtet side hos en af vore idag mest internationalt kendte kunstnere fra forrige århundrede, nemlig Bournonvilles store belæsthed og omfattende litterære orientering.

I det samme skrift til sin elev (s. 24) afslører Bournonville tillige, hvad han selv anså som et absolut minimum af almen litterær dannelse:

„det er ingen Skam at have ignoreret *W. Scott, Bulwer, Cooper, v: der Welde, Clausen* og *Schoppenhauer*, men *Goëthe, Schiller, Lessing, Voss's* Oversættelse af Homers *Iliade* bør man absolut kjende, og tillige skaffe sig en Idee om:

Klopstocks Messias,
engelsk litt.

Shakespeares Tragedier i tÿdsk Oversættelse,
Miltens Paradis ligeledes.

¹ August Bournonville: *Raad og Levere regler fra En ældre til en ÿngre Ven*. Indledning af Knud Arne Jürgensen. Kbh. 1989.

italiensk:

Roland furieux af Arioste

La Jerusalem délivrée af Tasso i fransk Oversættelse.

fransk Litt:

Racine: Tragedier

Corneille: Tragedier

Voltaire: Henriade,

Molière: Comedier

nye fransk Litteratur:

Casimir Delavigne: Tr[agedier]

Alphonse Lamartine: Poésies

Histoire de Napoléon, par Norvins“

Man kan ved læsningen af denne litteraturoversigt ligefrem fornemme atmosfæren ved balletmesterens skrivepult og følge hans blik hen over bogtitlerne i hans private bibliotek.

I forsøget på at trænge ind til selve åndsmennesket bag ballet- og teatermanden August Bournonville er disse to citater af stor betydning. Ikke alene afslører de hans brede litterære orientering, men de afdækker også en række mulige inspirationskilder til hans egne balletter og hele kunstsyn, som derigennem kommer til at fremstå i et helt nyt lys.

At Bournonville besad et ganske omfangsrigt privatbibliotek, synes her klart at fremgå, men at hans bogsamling og hans samling af udenlandske balletlibretti findes bevaret næsten intakt, er ud fra et ballet- og kulturhistorisk synspunkt ikke så lidt af en sensation.

I forbindelse med mit nuværende forskningsprojekt, der blandt andet vil skildre Bournonvilles udvikling som kunstner og koreograf igennem de fem årtier, hvor han stod i frontlinjen som „vogter og væbner“ for sin kunstart, kom jeg for nogle år siden i kontakt med en af hans efterkommere. Denne nu desværre afdøde Bournonville-slægtning gjorde mig i en samtale opmærksom på, at „mesters bøger vist nok for mange år siden er blevet foræret til nogle biblioteker“.

For en ballethistoriker med speciale i Bournonville er den slags oplysninger noget, der straks vækker ens opmærksomhed, men som samtidig skaber en umiddelbar følelse af frustration og opgivelse. Hvor skal man indlede en eftersøgning ud fra sådanne oplysninger? Hvilke biblioteker kan der reelt være tale om? Er der virkelig tale om balletmesterens komplette bibliotek?

Stillet over for en lokaliseringsopgave af denne art bliver man i første omgang nødt til blot at skrive sig oplysningen bag øret og så håbe på

August Bournonville ved skrivepulten. *Carte-de-visite* fotografi af Georg E. Hansen, optaget den 15. april 1866 ifølge Bournonvilles dagbog (Det kgl. Bibliotek).

sagens fulde opklaring ved et sammenfald af „heldige“ omstændigheder.

Et sådant indtraf, da jeg i forbindelse med studiet af et af Bournonvilles hovedværker, hans opsætning i 1836 af balletten *Sylphiden*, eftersøgte librettoen til denne ballets originale franske version. Et rutineopslag i Det kongelige Biblioteks Ældre Samlings katalog fremviste hele tre libretti med ballettens franske originaltitel *La Sylphide*, af hvilke de to første stammede fra Paris (1832), mens den tredje var trykt i Sankt Petersborg i 1835.

Denne noget overraskende rigdom af meget tidlige tekster til den franske originalversion, der jo aldrig er blevet opført i Danmark, vakte straks min opmærksomhed, og den tanke strejfede mig, at det næsten kun kunne være Bournonville, som havde ejet disse tre libretti. Formodningen viste sig at være korrekt. Mit øje faldt på accessionsnumrene, der alle var fra finansåret 1911-12.

Netop det år havde bibliotekets Musikafdeling modtaget en meget værdifuld samling af balletpartiturer fra dødsboet efter Bournonvilles datter, operasangerinden Charlotte Bournonville.

Årstalssammenfaldet mellem denne gave og teksterne til *La Sylphide* bragte mig videre til Det kongelige Biblioteks accessionsprotokol, hvorved der kastedes fuldt lys over proveniensen. I årgang 1911-12 står følgende accession opført under løbenumrene 201-249: „Frk. Charl. Bournonvilles Dødsbo. En Samling, mest franske Ballettekster“.

Disse ialt 49 ballettekster er bortset fra en enkelt undtagelse blevet holdt samlet lige siden i Udenlandske Afdelings Småtryk.²

Det endelige bevis på, at vi her står overfor August Bournonvilles egen private samling af udenlandske balletlibretti, fremkom, da det viste sig, at flere af dem ligefrem havde balletmesterens navn skrevet på forsiden.

Man har i Bournonville-forskningen hidtil kun kendt til en samling på ialt tre bind indeholdende 66 hovedsagelig franske balletlibretti, som Bournonville personligt havde overdraget sin efterfølger på Det kgl. Teater, danseren og balletdirigenten Ludvig Gade, der i slutningen af forrige århundrede videregav dem til balletmester Hans Beck.

Denne ligeså værdifulde samling har siden Becks død i 1952 været i familiens eje, men er for nylig som en meget generøs gave tilgået Det kongelige Bibliotek fra Hans Becks svigerdatter, Fru Elly Beck.³

² Det kgl. Bibliotek, Udenlandske Småtryk, Kapsel 176 (A-L & M-Z).

Af samlingen (hvoraf den tidligste libretto er fra 1793 og den seneste fra 1876) er 35 trykt i Frankrig, 4 i Rusland, 3 i Tyskland, 3 i Østrig, 2 i Sverige og 2 i Italien (det ene uden accessionsnummer). Kun teksten til Jaimes (pseudonym for Pierre-Joseph Rousseau) og Jules Sévestes dramatisering af *La Sylphide* (Paris, 1832, 52 s.; accessionsnummer 1911-12. 249) blev i 1912 udtaget af samlingen og placeret i Ældre Samling med signaturen: 176 II, - 109 8°.

³ Bind I indeholder 37 libretti, bind II 19 libretti og bind III 10 libretti. Af samlingen (hvoraf den tidligste libretto er fra 1774 og den seneste fra 1860) er 31 trykt i Frankrig, 17 i Tyskland, 9 i Danmark, 6 i Østrig, 2 i Italien, og 1 i Sverige. Hvert bind har August Bournonvilles, Ludvig Gades og Hans Becks egenhændige navnetræk indskrevet med blæk.

Sammenholder vi disse tre bind med de genfundne 49 balletlibretti, er der meget, der taler for, at Det kgl. Bibliotek nu råder over, hvad der må anses for at være kernen af den samling af udenlandske ballettekster, som Bournonville oprindeligt havde i sit private bibliotek.

Disse tryk, hvoraf det første stammer fra 1774 og det sidste fra 1876, udgør en væsentlig kilde i Bournonville-forskningen, fordi de både afslører hans meget brede orientering om balletkunsten i Europa og samtidig kan give vigtige oplysninger om, hvilke udenlandske balletter Bournonville selv hæftede sig ved. Flere af balletterne havde han personligt set opført og indkøbt librettoen til under sine udlandsrejser til Frankrig, Tyskland, Italien, Østrig og Rusland. I en række tilfælde synes de desuden at have tjent ham som inspirationskilde til nogle af hans egne værker.

Nogle få udvalgte eksempler fra denne genfundne og nu genforenede samling fortjener en nærmere omtale, blandt andet fordi de kan afsløre nye og væsentlige aspekter ved tilblivelsen af tre af Bournonvilles hovedværker, nemlig af den føromtalt danske opsætning af balletten *Sylphiden*, samt af hans to sene balletter indenfor den nordiske mytologiske sagnkreds, *Valkyrien* (1861) og *Thrymskviden* (1868).

Blandt Bournonvilles stadig bevarede balletter tiltrækker hans opsætning af Filippo Taglionis *La Sylphide* sig særlig opmærksomhed. I sommeren 1834 besøgte Bournonville Paris ledsaget af sin syttenårige elev Lucile Grahn. Sammen så de på Pariseroperaen den 23. maj 1834 en opførelse af *La Sylphide* med den legendariske Marie Taglioni i hovedrollen. Bournonville må allerede samme aften have besluttet sig for at opsætte værket i København med det direkte sigte at kunne præsentere sin unge talentfulde elev og sig selv i ballettens to hovedroller.

Fra hans rejsedagbog og regnskaber fra 1834¹ ved vi, at han både indkøbte ballettens handlingsbeskrivelse og tillige overværede en række prøver på den. Derimod synes der ikke at have fundet egentlige optegnelser af balletten sted under selve Pariseropholdet. Det er derfor imponerende, at Bournonville alene udfra den trykte libretto og sin egen visuelle hukommelse fra kun én scenisk opførelse hele 2 år senere vovede at sætte dette epokegørende værk op i København og endda til helt ny musik. Partituret til den danske version havde af finansielle

¹ Det kgl. Bibliotek, Ny kgl. Saml. 747 8°, kapsel 8, læg 1834, *Noter og Erindringer/i/Paris./1834*. – Under „Extra – Udgivter“ opfører Bournonville den 4. august 1834: „Programe de la Sylphide & [Les] Noces de G[amache] 2 fr[ancs] 10 s[ous]“.

årsager måttet nykomponeres, en opgave Bournonville stillede den unge og i teaterkredse helt uerfarne komponist Herman Severin von Løvenskiold, der aldrig selv havde set balletten.

På trods af, at vi ud fra en række senere koreografiske notater med sikkerhed kan slutte, at Bournonville har benyttet en række af Marie Taglionis originale trinkombinationer fra *La Sylphide*⁵, rejser alle disse kendsgerninger omkring ballettens tilblivelse spørgsmålet om, hvorvidt den danske version i virkeligheden er et – i hvert fald i koreografisk henseende – helt originalt værk og ikke blot en let omarbejdet version af Taglionis ballet.

I sit forord til *Sylphidens* libretto karakteriserer Bournonville selv den dramaturgiske behandling af „Sujettet“ som „aldeles originalt“, hvorimod han i et åbent brev, dateret d. 3. november 1847 og stilet til redaktøren af *Flyveposten* E. Meyer i anledning af dennes omtale af Bournonvilles „franske balletter“, udtrykkeligt skriver:

„Sylphiden er forsaavidt min Composition som den i Lighed med Philip Taglionis berømte Ballet af samme Navn er udarbejdet med choreographisk og musikalsk Selvstændighed, men Digtningen (det er Idéen, Planen, Librettoen) er af sangeren [Adolphe] Nourrit, dengang Anonym.

Jeg vil derfor bede Deres Velbaarenhed, at fra mine originale Balletter, at udtage Ovennævnte, da jeg kun fordrer Forfatternavn til hvad der virkelig er mit eget og ikke som i *min Ven Overskous* Theater-Repertoire, ønsker at deele Skammen med dem af mine Forgængere og Colleger, der stolende paa Publicums Uerfarenhed prydede sig med laante Fjær.“⁶

Det kan her virke som om, Bournonville modsiger sig selv lidt, idet han først tydeligt understreger at have behandlet ballettens emne „aldeles originalt“, men senere udtrykkeligt ønsker ikke at fremhæves som „Forfatter“ til værket.

Han kan dog næppe direkte have „reproduceret“ Taglionis originale version på scenen, blandt andet på grund af den helt nye musik, men også som følge af, hvad han i samme brev til *Flyveposten* selv anfører som sin „billige Stolthed, ikke at ville fremstille noget der maatte staae

⁵ Knud Arne Jürgensen: *The Bournonville Heritage, Twenty-four unknown dances in Labanotation*, notated by Ann Hutchinson Guest (s. 173 og 175). London, 1990.

⁶ Teatermuseet, København (Brevregistrant: Bournonville).

tilbage for Originalen, og gjøre vor nationale Skueplads til et Provindstheater af Frankrig.“

Det er derfor mest sandsynligt at *Sylphiden* i virkeligheden bør anses for at være en koreografisk såvel som dramaturgisk original gendigtning fra Bournonvilles side.

Hvis det er tilfældet, og herom kan vi idag kun gisne, så er det uhyre interessant, at der blandt hans nu genfundne private balletlibretti, foruden det førnævnte tryk til Taglionis franske version, tillige findes to andre samtidige libretti med tilknytning til denne ballet.

Den første er en libretto til den russiske opsætning i 1835 på Alexandra Teatret i Sankt Petersborg af den franske danser og koreograf Antoine Titus. Titus var en balletkunstner, der fik sit væsentlige virke udenfor sit fødeland, hvor han satte en snes ballerter op – ofte direkte kopier af kendte værker og undertiden uden at opgive deres ophav. Fra 1824 til 1832 var han balletmester i Berlin, hvor Bournonville første gang stiftede personligt bekendtskab med ham, da han den 4. april 1830 gæstedansede på Berlins Hofoper på Titus' opfordring. Fra Berlin drog Titus i 1832 til Sankt Petersborg, hvor han ledede balletten ved de kejserlige teatre, indtil han i 1849 sluttede som balletmester ved Bolshoi Teatret.

Titus' opsætning i 1835 af *La Sylphide* med hans egne indlagte danse kan kun have været et incitament for Bournonville til året efter selv at gribe opgaven an på lignende måde i København.

At Bournonville arbejdede på denne ballet, som var den en helt ny creation, synes endnu tydeligere at fremgå, når man analyserer den anden Sylphide-libretto i hans samling.

Under opholdet i Paris i sommeren 1834 besøgte han ifølge dagbogen den 24. juli Théâtre Montmartre, hvor han overværede en opførelse af Jaimes og Jules Sévestes dramatisering af Taglionis *La Sylphide*.

Dette drama i 2 akter indeholdt et stort antal sange og kor samt enkelte dansenumre, og blev præsenteret som et værk „imité du Ballet de M. Taglioni“. Det repræsenterer dermed et af de meget få eksempler i ballethistorien på, at en ballet kunne inspirere en af de andre dramatiske kunstarter til en yderligere scenisk behandling.

Det forekommer derfor helt naturligt, at Bournonville efter at have set Taglionis ballet også måtte fatte interesse for denne dramatisering af den vel nok mest epokegørende ballet i hans samtid, og at han ikke tøvede et øjeblik med at anskaffe sig dets tekst.

Analysere man såvel dialogerne som iscenesættelsesnotaterne til dette drama, er det mere end påfaldende, hvor meget disse ligner den

dramatiske og mimiske tilrettelæggelse, som Bournonville selv udfærdigede over samme ballet to år senere i København. Flere replikker i Jaimes og Sévestes drama er næsten identiske med de mimiske replikker, vi i dag finder i Bournonvilles egne iscenesættelsesnotater i ballettens originale repetitør-parti⁷ og stadig kan se udført på scenen. Dette er specielt tilfældet i åbningsscenen mellem James og Sylfiden i første akt samt i spåscenen i samme akt, hvor heksen Madge forudsiger Effys og James' skæbner.

Disse omstændigheder synes at pege på, at Bournonville har mere end blot nærlæst den dramatiserede udgave af *La Sylphide*. Man må formode, at dette dramas dialoger har tjent ham som en slags „drejebog“ for hans egen bearbejdelse af Taglionis ballet.

En lignede arbejdsmetode med at søge inspiration i et litterært forlæg synes også at have gjort sig gældende for to af Bournonvilles senere og måske mest ambitiøse værker, de store nordisk-mytologiske ballerter *Valkyrien* og *Thrymskviden*.

Efter i 1861 at have haft umådelig succes med *Valkyrien* tog Bournonville med *Thrymskviden* i 1868 endnu et stort skridt fremad i retning af en dybde-reformering af balletkunsten i Danmark. Gennem en meget fri og dristig dramaturgisk behandling af den nordiske mytologis persongalleri søgte han henimod en indgående psykologisk skildring af dens hovedfigurer.

Man har i ballethistorien hidtil betragtet disse visionære balletdramer som Bournonvilles pionérgerning. Denne opfattelse må imidlertid revideres. Bournonville er langt fra den første i europæisk romantisk ballet, som valgte den nordiske mytologi som emne for en koreografisk behandling. Hertil kommer, at han i hvert fald i ét tilfælde har fået en ikke uvæsentlig inspiration til disse „balletmalerier“ fra en af sin samtids førende koreograf-kolleger, den franske danser, koreograf og balletmester ved Pariseroperaen, Joseph Mazilier.

Blandt samlingen af Bournonvilles balletlibretti findes således et eksemplar af Maziliers ballet *Orfa*, der ifølge titelbladet er baseret på en „Légende Islandaise du Huitième Siècle“.

Handlingen i denne *ballet-pantomime* i to akter centrerer sig omkring skildringen af ildguden *Loke* og hans kult. Ballettens kvindelige hoved-

⁷ Herman Severin von Løvenskiold: *Répiteur*[sic] *Partie/til/Balletten Sylphiden/af/Bournonville sat i Musik af Herm: Lövenskjöld*. Manuskriptkopi. Brunt blæk med blyants- og blæknotater af Bournonville indskrevet i 1836, 1849 og 1865. 1 bind. 154 sider (31,2 x 24,2 cm). Det kongelige Teaters Arkiv og Bibliotek (KTB 275 3).

person, *Orfa* (danset første gang af den berømte italienske ballerina Fanny Cerrito) bliver ved Lokes list fjernet fra sin tilkommende brudgom, *Lodbrog*, og bortført til hans underjordiske palads. Her søger Loke at fjerne hendes bedrøvede tanker ved at lade en række allegoriske danse opføre til hendes ære. Hver af disse danse symboliserer de sanselige lidenskaber, som Loke og hans kult repræsenterer. Efter divertissementet træder *Lodbrog* ved Odins mellemkomst ind i Lokes palads og befrier sin brud fra Lokes magt. De to føres nu af Odin til Valhalla, hvor de i en bryllups-ceremoni genføres og tager plads ved Odins side på den højeste trone.

Maziliers ballet, hvortil Adolphe Adam havde skrevet et partitur, der af samtiden blev fremhævet som et af hans bedste nogensinde⁸, fik première på Pariseroperaen den 29. december 1852 og blev genopsat kun fem år senere den 15. juli 1857 med en anden førende italiensk ballerina, Amalia Ferraris, i hovedpartiet. *Orfa* hører dermed til blandt de mest succesrige balletter på Pariseroperaen omkring 1800-tallets midte og opnåede ialt 51 opførelser.⁹

Det er uklart, præcist hvilket år Bournonville så balletten opført i Paris, men at den har optaget ham meget, står klart ikke alene ud fra hans anskaffelse af dens trykte handlingsbeskrivelse. I 1860 skriver han således til det parisiske tidsskrift *L'Europe artiste* en serie på otte artikler under fællestitlen *Lettres sur la Danse et sur la Chorégraphie*, hvori han indgående analyserer balletkunstens historie fra 1700-tals reformatoren J. G. Noverres dage og helt frem til de nyeste værker i hans egen samtid.¹⁰ I en af disse artikler gør han *Orfa* til genstand for en analyse, der viser, at netop dette værk har rørt ved noget meget væsentligt i Bournonvilles kunstner-psyke.

Det er derfor også påfaldende, at Bournonville allerede samme år, som analysen af *Orfa* bliver skrevet, påbegynder arbejdet med at skitsere sin egen ballet *Valkyrien*, der får premiere kun et år senere til I. P. E. Hartmanns nykomponerede partitur.

⁸ Ivor Guest: *The Romantic Ballet in Paris*. Second revised edition (s. 13), London, 1980. Samme forf.: *The Ballet of the Second Empire 1847-1858* (s. 67-68), London, 1955.

⁹ Théodore de Lajarte: *Bibliothèque musicale du Théâtre de L'Opéra, Tome I-II*, Paris, 1878. Lajarte beskriver *Orfa* (Tome I, s. 212) som: „Cette partition d'Adam est une de ses plus réussies, comme musique de ballet. Charmante interprétation.“

¹⁰ Det kgl. Bibliotek, Ny kgl. Saml. 2917 4° I. I dagbogen (Ny kgl. Saml. 747 8°, kapsel 4) findes endvidere indlagt et ark ved datoen 27. juni 1860, der i oversigtsform beskriver indholdet af samtlige 8 „Lettres“.

Såvel *Valkyrien* som *Thrymskviden* fra 1868 har mange elementer og handlingssituationer til fælles med Maziliers ballet. I *Valkyrien* genfinder vi Odin som den centrale alfaderlige styrer af begivenhedernes gang, ligesom vi i det storladne slughtableau genfinder formælingen af hovedpersonerne i Valhalla.

I *Thrymskviden* genfinder vi en indgående psykologisk skildring af Loke, samt et divertissement i første akt, som Bournonville selv kaldte „De fem Sanders Dands“, og som synes at have haft sit idémæssige forbillede i Maziliers store allegoriske dansescene i anden akt af *Orfa*.

Det er blevet hævdet, at Bournonville med sine nordisk-mytologiske balletter arbejdede i et bevidst mod/medspil til Wagners operareformer. Fra hans dagbog ved vi, at Wagner optog ham meget i disse år.¹¹ Personligt tror jeg dog, at den væsentligste ansporing og inspiration til disse store balletdramaer skal søges inden for hans egen kunstart. Maziliers ballet *Orfa* må her nok betragtes som den vigtigste „katalysator“ for, at også Bournonville vovede sig ind i den nordisk-mytologiske emnekreds.

At Bournonville til *Thrymskviden* også søgte inspiration i sin private bogsamling er velkendt fra hans memoirer *Mit Theaterliv*.¹² I hans eksemplar af 1862-udgaven af Adam Oehlenschlägers episke digt *Nordens Guder*¹³ har vi således et slående eksempel på, hvorledes læsningen af den store litteratur ofte forsynede ham med, hvad man næsten kan betegne som en „synopsis“.

Til fem af digtene i *Nordens Guder* („Thors Fiskeri“, „Loke fatter Elskov til Sif“, „Ægirs Giestebud“, „Lokes Sving“, „Hammeren hentes“ og „Volas Spaadom“) har Bournonville i sit personlige eksemplar således

¹¹ I dagbogen skriver Bournonville den 5. august 1860: „Læst den største Deel af Dagen i R. Wagners Bog „Die Oper und das Drama“, og den 8. august s. å. noterer han: „fuldendt Læsningen af Wagners Oper und Drama“. Bournonville må her hentyde til originaludgaven af *Oper und Drama* i tre bind udkommet hos J. J. Weber i Leipzig (1852).

¹² August Bournonville: *Mit Theaterliv, Tredie Deels første Afsnit*. Kbh. 1877. I sine erindringer (s. 16–17) skriver Bournonville om inspirationen til *Thrymskviden* blandt andet: „Hos Finn Magnussen og [N. F. S.] Grundtvig, saavel som i [N. M.] Petersens nordiske Gudelære, men fornemmelig i Oehlenschlägers storartede Epos „Nordens Guder“ vil man finde de Kilder, hvorfra jeg har hentet mit Emne“.

¹³ Adam Oehlenschläger: *Poetiske Skrifter. Udgivne af F. L. Liebenberg*. Bind 29. Selskabet til Udgivelse af Oehlenschlägers Skrifter, Kbh. 1862. Privateje. Bournonville har udover nummereringen af digtene i *Nordens Guder* også gjort utallige antegninger og understregninger i Liebenbergs *Anmærkninger* til Oehlenschlägers tekst.

indført en løbende nummerering af netop de vers og afsnit, han tilsyneladende har villet lade sin ballet „udspringe“ af.

Til skildringen af Lokes svigefulde karakter og væsen i *Thrymskvinden* kan her gengives et vers fra digtet „Lokes Svig“, som findes fremhævet med Bournonvilles nummerering, idet netop dette vers forekommer at have været hans „programerklæring“ for hele den mimiske og koreografiske fremstilling af Loke i balletten:

„Jeg hader Guder og Jetter“, sang Loke. Fiende! skiælv;
Thi frygtelig er Magten, som elsker kun sig selv.
O, kunde jeg dem spille, tilintetgiøre Alt,
Saa dybt i Afgrundssvælget igien hver Skabning faldt!
Vee jer! I mig forstøde, lukke mig hvert Læ;
Men rives mod hinanden I skal, som Træ paa Træ,
Til Glød fortærer begge, til begge flamme vildt.
Da er ei meer min Møie, da min Kraft ei spildt.
Da skal I – for silde – beundre min Forstand,
Da fisker Asa-Lok’ i Verdens rørte Vand.

Bournonvilles bogsamling tjente ikke kun som inspirationskilde til hans egne balletter. Den stod tillige for ham som et udtømmeligt „forråds-kammer“ for hans øvrige åndelige betragtninger og hele livs-syn. Dette bevidnes af de mange små notater i dagbøgerne, hvor han igennem årene omhyggeligt indførte den sidst afsluttede gennem-læsning af et givent værk. Ofte følges disse notater op med et kort resumé af værkets indhold samt af en noget summarisk men meget rammende bedømmelse af forfatteren. Om Alexandre Dumas’ *Le Comte de Monte-Cristo* (1844) skriver han for eksempel i dagbogen d. 28. december 1848: „læst og endt Monte-Christo, denne Roman af Alex. Dumas besidder overordentlig effectfulde Skildringer, men næsten alle paa Sandsynlighedens Bekostning. De sidste Deele ere udtværede og Moralen er ikke fuldstændig“. Om en dramatisering af Victor Hugos *Les Misérables* noterer han den 15. december 1862: „Læst Les Misérables dramatiseret, ret interessant, men umuligt for en virkelig Scene“. Om Voltaires satiriske helte-komiske digt i 14 vers om Jean d’Arc og den katolske kirkes præsteskab *La Pucelle d’Orléans* (1755) skriver Bournonville den 17. september 1860 denne markante kommentar: „læst og end yderligen bestyrket mig i den Mening at *Voltaire* ved at skrive sit Digt La Pucelle har begaaet en virkelig Forbrydelse“.

At balletmesteren allerede i en tidlig alder besad stor litterær viden,

fremgik af den førnævnte liste fra 1837 over de værktitler, han anså som et absolut minimum af litteraturkundskab. Hvilke værker han derimod selv rent faktisk var i besiddelse af, har man indtil for nylig ikke vidst.

Takket være en oplysning fra en slægtning til Bournonville, Fru Eva Bang, kom jeg for nylig i besiddelse af en årsberetning for skoleåret 1962-63 fra Helsingør Gymnasium, hvori en lille artikel gemte sig, der skulle vise sig at åbne døren direkte til balletmesterens arbejdsværelse. I denne årsberetning omtaler den daværende bibliotekar for Helsingørs gymnasium, Svend Henningsen, i forbindelse med en generel beskrivelse af skolens ældre bogsamling blandt andet en gave fra generalløjtnant A. P. Tuxen fra 1911:

„354 bind, for største delen fransk litteratur tilhørende afdøde kgl. kammersangerinde Charlotte Bournonvilles dødsbo. Denne smukke gave af fransk 18. århundredes litteratur, væsentlig af historisk art, i fine samtidige bind supplerer den gamle bogsamling på fortræffelig måde på et punkt, hvor denne var noget mager.“¹⁴

Det fremgår heraf, at godt og vel en fjerdedel af gymnasiets nuværende ældre samling oprindeligt kommer fra Charlotte Bournonvilles dødsbo. Den endelige præcisering af, hvilke bøger der stammer fra Bournonville-familien, dukkede dog først op gennem et opslag i „Meddelelser om Helsingør Kommunes højere Almenskole i Skoleaaret 1911-12“. Heri fandtes selve nøglen til balletmesterens bogskab i form af en komplet registrering af Bournonville-samlingens indhold, samvittighedsfuldt udarbejdet af den daværende rektor Christian Krüger (se Appendix).

I forbindelse med Helsingør Gymnasiums udflytning til Espergærde i 1979 (hvorved skolen nu ændrede navn til Espergærde Amtsgymnasium) udgav den nuværende rektor Ole Bostrup en fortræffelig katalog over den gamle bogsamling, der ialt tæller 768 titler.¹⁵

Sammenholder man Krügers katalog fra 1911 med denne sidst udarbejdede katalog over bogsamlingen, mangler der idag 45 titler i

¹⁴ Svend Henningsen: *Helsingør lærde skoles bibliotek i Helsingør Gymnasium Skoleåret 1962-1963* (udgivet af K. W. Norbøll). Helsingør 1963. Henningsens omtale af Bournonville-samlingen findes på s. 24-25.

¹⁵ *Espergærde Amtsgymnasiums Gamle Bibliotek 1982*. Indledning ved rektor Ole Bostrup. Trykt af Espergærde Amtsgymnasium, April 1982. Den alfabetiske *Katalog over Skolens gamle bogbestand* er udarbejdet af Ole Bostrup og Barbro Nielsen og findes på s. 12-63.

Bournonville-samlingen. Disse værker må enten være bortkommet ved de mange flytninger af biblioteket mellem 1911 og den sidste katalogisering i 1982, eller de er forsvundet på anden vis. Skolens gamle bibliotek førte fra 1897 til 1962 en meget omskiftelig tilværelse, idet de dengang ca. 1600 bind aldrig var opstillet samlet og ordnet i ét lokale. Mellem 1897 og 1932 var en stor del af samlingen deponeret i kasser på skolens loft, hvor de lå i en lang årrække. Først i 1932 blev de efter aftale med Karmelitter-klostret og Centralbiblioteket i Helsingør opstillet i klostrets musiksal. På grund af tyverifaren i denne sal, der om sommeren besøgte af talrige turister, besluttedes det den 17. august 1962 at flytte bøgerne tilbage til bygningen på Kongevejen, hvor de forblev, selvom Helsingør Gymnasium i 1966 flyttede til nye lokaler på Rønnøbær Allé. Først i 1979 flyttedes hele den ældre bogsamling til det nyopførte gymnasium i Espergærde og skiftede da navn til Espergærde Amtsgymnasiums Gamle Bibliotek (skolen ændrede forøvrigt i 1985 navn til Espergærde Gymnasium. Helsingør Gamle Latinskole; kilde: Rektor Ole Bostrup).

Bournonville-samlingen, der tæller 354 bind fordelt over 138 værk-titler, er – måske ikke særligt overraskende – udpræget fransk domineret. Så godt som alle bind bærer August Bournonvilles og/eller Charlotte Bournonvilles navn/initialer, men enkelte har desuden også Bournonvilles faders navn, Antoine Bournonville, indskrevet.¹⁶

Hvor bøgerne fra 1700-tallet (henimod halvdelen af samlingen) tydeligt stammer fra Antoine Bournonville, er resten med enkelte undtagelser så godt som sikkert anskaffet af balletmesteren selv eller foræret ham. Af samlingens 138 værk-titler kan kun 6 således med sikkerhed siges at stamme fra Charlotte Bournonville (1832–1911), idet disse alle udkom efter faderens død i 1879. Hovedparten af værkerne trykt mellem ca. 1820 og slutningen af 1870'erne må derfor være anskaffet personligt af eller foræret til August Bournonville. Den ældste del af samlingen fra 1700-tallets sidste halvdel og op gennem de første to årtier af 1800 tallet stammer derimod utvivlsomt fra Antoine Bournonville, der må have bragt disse bøger med sig til København fra Frankrig via Tyskland, England og Sverige (hvor han tjente som solo-

¹⁶ Kun fire bind i samlingen bærer Antoine Bournonvilles (1760–1843) egenhændige navnetræk, der alle er indskrevet med blyant. August Bournonvilles (1805–1879) signaturer (indskrevet med blå, rødt og brunt blæk) findes i femten værker. Hertil kommer to bind, som bærer hans initialer A[ntoine] A[uguste] B[ournonville] trykt med guldbogstaver på bogryggen.

danser ved Gustav den III's hof mellem 1782 og 1792). Dette bestyrkes af Charlotte Bournonvilles *Erindringer fra Hjemmet og fra Scenen*, hvori hun blandt andet skriver:

„Bedstefader var meget belæst, og han eiede en stor og værdifuld Bogsamling, hvoriblandt alle Voltaires Skrifter i Pragtudgave, Rousseaus samlede Værker, selvfølgelig Corneilles, Racines, Molières osv., ogsaa den meget omtalte „Encyclopédie méthodique“, en Mængde kostbare Billedværker, Masser af smaa Brochurer, bl.a. af „Citoyen Robespierre“, og mange andre Ting, som det er morsomt at eie i vor Tid“.¹⁷

I rektor Ole Bostrups katalog fra 1982 findes yderligere ét værk, som bærer Charlotte Bournonvilles navnetræk, men som ikke er medtaget i Christian Krügers fortegnelse fra 1911, nemlig *Du Port du Tertre: Abrégé chronologique de l'Histoire d'Angleterre, Tome I-III*. Duchesne, Paris, 1752 (3 bind).

Udover de tidligere omtalte 49 balletlibretti fra Charlotte Bournonvilles dødsbo modtog Det kongelige Bibliotek desuden ved en senere gave den 24. april 1912 fire andre værker, der alle må have tilhørt hendes fader og/eller bedstefader.¹⁸

Endelig forærede Charlotte Bournonvilles søstersøn, A. P. Tuxen, den 5. april 1912 biblioteket en række meget interessante „Smaatryk vedrørende Familien Bournonville“, som idag findes bevaret i Danske Afdelings Småtryk under signaturen „Personalhistorie, Bournonville, kapsel B“ og „Lejlighedssange, kapsel B“. Også disse må utvivlsomt stamme fra Charlotte Bournonvilles dødsbo.

Hvor alle disse værker overvejende er fransk litteratur og/eller af håndbogsagtig karakter, er Bournonvilles samling af dansk skønlitteratur derimod stadig i nogle af hans efterkommeres eje. Hovedparten af denne del af hans bibliotek findes idag i en privatsamling hos et af hans tiptipoldebørn, lektor Eskil Irminger. Denne samling tæller ialt lidt over hundrede værktitler fordelt på 138 bind, og hvoraf godt en tredie-

¹⁷ Charlotte Bournonville: *Erindringer fra Hjemmet og fra Scenen*, Kbh. 1903, s. 22.

¹⁸ De fire værker er: K. Link: *Die Tanzkunst von theoretischen und ästhetischen Standpunkte* Prag, 1872 (acc. nr. 1911-12.200). Anonym: *Proces de Marie Chamans de Lavalette*. Paris, 1815 (acc. nr. 1911-12.250). Maximilien (eller Augustin?) Robespierre: *Le comité de salut public à la convention nationale*. Paris, 1794 (acc. nr. 1911-12.251). Anonym: *Hjeltarnas samtal med den förrädeligen mördade svenska majoren hr. Malcolm Sinclair*. Lund, 1835 (acc. nr. 1911-12.252).

del med sikkerhed kan siges at have stået i balletmesterens arbejds-værelse, idet de bærer Bournonvilles egenhændige navnetræk. Blandt denne samling er det bemærkelsesværdigt at notere sig forfatternavne som A. Oehlenschläger, S. Kierkegaard, J. L. Heiberg, H. P. Holst, C. Hauch, M. A. Goldschmidt, og Fr. Paludan-Müller, der alle er repræsenteret med adskillige værker.

Endvidere findes i mindre privatsamlinger hos to andre Bournonville-efterkommere balletmesterens eksemplarer af bl. a. F. G. Klopstocks, H. C. Andersens og P. F. Suhms værker.

Vi står derfor idag med hvis ikke hele bestanden så i hvert fald kernen af balletmesterens faglige og skønlitterære bibliotek, som nu kan rekonstrueres. En tilbunds-gående analyse af disse hidtil ukendte kilder for Bournonville-forskningen gør det idag muligt at sætte balletmesterens *oeuvre* i et betydeligt større idé- og åndshistorisk perspektiv, end man hidtil har haft mulighed for, og en annoteret katalog er derfor under udarbejdelse af undertegnede forfatter med publikation for øje.

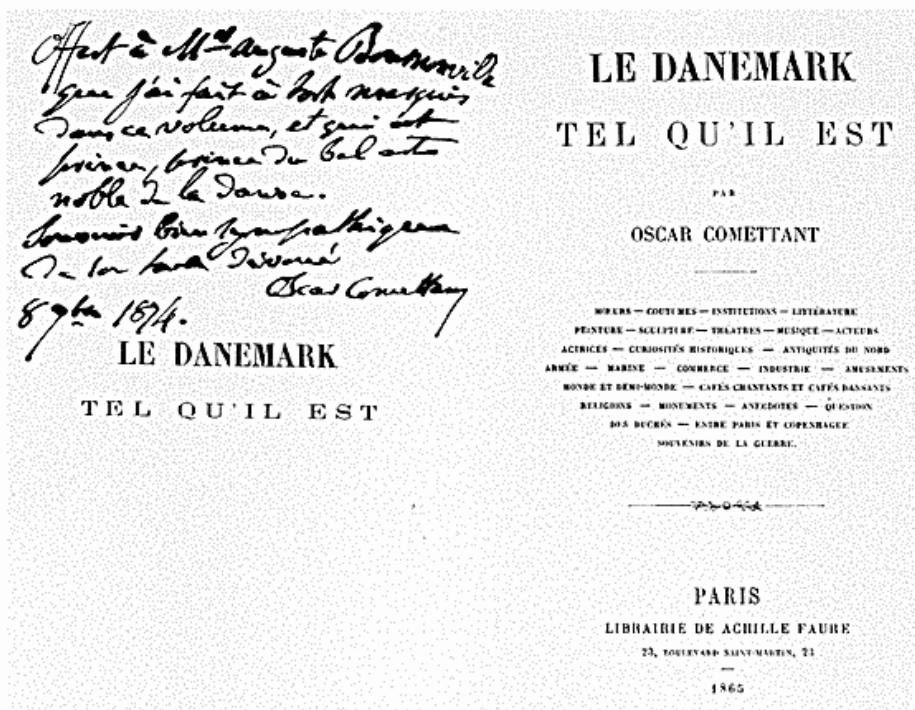
Det vil på denne baggrund nu endeligt være muligt at sætte sig til rette i Bournonvilles stol og som han selv lade blikket glide hen over bogtitlerne i hans bibliotek.

Mange interessante titler springer én i øjnene ved gennemlæsningen af Krügers katalog fra 1912. Mest interessant forekommer måske den omfattende revolutionslitteratur, der klart afspejler Bournonville-slægtens optagethed af de nye franske frihedsidealer. Dernæst kommer pragtudgaverne af Voltaires, Rousseaus, Corneilles, Racines og Molières skrifter. Men især de store franske opslagsværker som *Encyclopédie méthodique*, *Dictionnaire de l'Académie Française*, og Lacomtes *Dictionnaire des beaux arts* er væsentlige, fordi vi her kan indkredse, hvorfra Bournonville erhvervede sin store almene viden.

Sågar balletmesterens egne skole-læsebøger er bevaret, blandt andet i form af Knud Lyhne Rahbeks *Dansk Læsebog I-II* (1818), der var den unge Bournonvilles første møde med litteraturen.

I musikalsk sammenhæng er det interessant at bemærke hans optagethed af Hector Berliozs skrifter *Les soirées de l'orchestre* (1854) og *Les grotesques de la musique* (1859), samt at hans musikalske hoved-opslagsværk var François Joseph Fétis' *Biographie universelle des musiciens* (andenudgaven fra 1860-65).

At Bournonvilles interesse for litteratur og digtekunst spændte endda meget vidt, afspejler sig i titler som Casimir Delavignes *Poésies et Messéniennes* (1824), George Sands *Histoire de ma vie* (1855), og Georg Brandes' *Hovedstrømninger*. Om det sidste værk noterer han i sin dagbog

Titelblad til Oscar Comettants *Le Danemark tel qu'il est* (Paris, 1865) med forfatterens egenhændige dedikation til Bournonville: „Offert à Mr Auguste Bournonville/que j'ai fait à tort marquis dans ce volume, et qui est prince, prince du bel arts noble de la danse./Souvenir bien sympathique/de son tant dévoué/Oscar Comettant/ 8 7.bre 1874.“ (Espergærde Amtsgymnasiums Gamle Bibliotek).

den 6. april 1872: „fuldendt Læsningen af *Brandes Strømninger* og fundet *vrange Anskuelser* glimrende fremsatte.“

Et af de i ballethistorisk sammenhæng mange interessante værker i samlingen er en lille fransk bog fra 1865, *Le Danemark, tel qu'il est*, skrevet af den toneangivende parisiske musikkritiker og senere redaktør af *Le Siècle*, Oscar Comettant, og som indeholder forfatterens meget personlige dedikation til Bournonville.

I dette værk – en rejseskildring af Danmark set med en franskmands øjne – forekommer en fin beskrivelse af balletten ved Det kongelige Teater, der viser, at man selv i balletnationen Frankrig havde øje for og værdsatte den danske balletmesters æstetiske og kunstneriske idealer i balletkunsten – omend dette var med et lille venligt anstrøg af ironi:

„Balletten er den smukkeste blomst i Det kongelige Teaters krone. Danskerne er meget stolte over den, og på en vis måde er denne nationale stolthedsfølelse fuldt berettiget.

... Handlingen til de balletter, der opføres i København, er hentet fra den nordiske mytologi, højst interessant fra et dramatisk synspunkt og præget af en egen poesi. – Iscenesættelsen er god, selv for en, der kender vor Grand-Opéra i Paris, og kostumerne lader intet tilbage at ønske.

Hvad selve dansen angår, så indtager den mindst mulig plads i disse balletter. Danskerne anser dansen, sådan som man ser den udøvet overalt andetsteds, for upassende og kun egnet til at fremkalde tanker, for verdslige til ikke at indebære en vis fare. Men når de ser således på det, så har de ikke tænkt på, at kunsten i sig selv bærer kyskhedens præg, og at intet er mere kysk end nøgenhed i kunstens tjeneste.

Faktum er, at de danske danserinder bærer kjoler, der når dem til lidt over anklerne, ligesom sypigerne i Bordeaux for lidt over tredive år siden. Men skulle det ske, at kjolen i en pirouette hvirvlede lidt højere op end velanstændigheden foreskriver, så bærer marquis de Bournonvilles ærbare elever for en sikkerheds skyld kraftige, uigennemsigtige, hvide bomuldsbukser. Naturligvis er der intet, der kan tiltrække opmærksomheden ved disse overordentlig veltilhullede danserinders overkrop, og intet, der kan give anledning til nærgående blikke, for det tilfælde at der skulle findes nærgående personer i København, hvad jeg imidlertid tvivler på.

Ballerinaernes bevægelser og mimik er i overensstemmelse med deres kostumer; med troskyldigt foldede hænder foran og med nedslagne øjne sætter de med venstre fod af til et lille bitte hop og vækker derved kun gode og sunde tanker hos det spidsborgerlige parterrepublikum, der opbygget ved så megen renhed og ynde, næppe er fremmed for følelsen af kærlighed til familielivet og respekt for loven med dens følger for sociale samfundsforhold og økonomi.

Med hvilke berettigede tilkendegivelser af hellig beundring omgiver man derfor ikke også disse højtagtede kunstnere! Danserinde i København vil sige det samme som forsagelse af alle denne verdens tomme og farlige lyster. Det er utvivlsomt derfor, at de udmærkede danskere, som jeg af et oprigtigt hjerte holder af, på fortæppet til alle deres teaterscener har skrevet følgende karakteristiske sentens:

EI BLOT TIL LYST

Det vil sige: *Ikke kun til adspredelse.*

Dansen såvel som tragedien og komedien skal man lære noget af.¹⁹

¹⁹ Oscar Comettant: *Le Danemark tel qu'il est*, Paris, 1865, s. 325-327.

Dansk oversættelse af Knud Arne Jürgensen. Comettants tekst lyder i original:
„Le ballet est le plus beau fleuron de la couronne du Théâtre-Royal de Copenhague. Les Danois s'en montrent très-fiers, et sous certains rapport, ils justifient parfaitement ce sentiment d'orgueil national.

... On joue à Copenhague des ballets tirés de la mythologie scandinave, tout empreints d'une poésie originale, et très-intéressants, au point de vue de la conduite du drame. Les décors sont suffisants, même pour les personnes qui connaissent notre Grand-Opéra de Paris, et les costumes ne laissent rien à désirer.

Quant à la danse en elle-même, elle occupe la moindre des places dans ces ballets. Les Danois, trouvent la danse, telle qu'on la pratique partout ailleurs, indécente et propre à faire naître des pensées trop mondaines, pour qu'elles ne soient pas sans danger. En raisonnant ainsi, ils n'ont pas songé à une toute petite chose: c'est que l'art apporte toujours en lui un caractère de chasteté, et que rien n'est moins impudique que la nudité artistique.

Quoi qu'il en soit, les danseuses danoises portent des robes qui leur descendent jusqu'un peu au-dessus de la cheville du pied, comme les robes des grisettes de Bordeaux, il y a trente ans. Mais comme il pourrait arriver qu'en faisant, par hasard, une pirouette, la robe se relevât un peu au-dessus de la ligne fixée par les convenances, les vertueuses élèves du marquis de Bournonville s'enveloppent soigneusement dans de forts pantalons de percale impénétrables à l'œil. Il va sans dire que le haut du corps de ces danseuses si bien couvertes n'est pas l'objet d'une moindre sollicitude, et que rien dans leur personne ne laisse prise aux regards indiscrets, en supposant qu'il pût se trouver des indiscrets à Copenhague, ce dont je doute fort.

Leurs gestes et leur physionomie sont en harmonie avec leur costume, et c'est, les bras naïvement ramenés en avant et les yeux modestement baissés, qu'elles partent du pied gauche en inspirant au parterre, édifié de tant de grace et de candeur, de fortes et saines pensées auxquelles peut-être ne sont pas étrangers l'amour de la famille, le respect des lois avec la statistique et l'économie sociale.

Aussi de quels justes témoignages de sainte admiration n'entour-t-on pas là bas ces artistes vénérées! Qui dit danseuse, à Copenhague, dit renoncement à tous les futiles ou dangereux plaisirs de ce monde. C'est pour cela, sans doute, que ces excellents Danois, que j'aime de tout mon cœur, ont inscrit sur le rideau de tous leurs théâtres cette phrase caractéristique:

EI BLOT TIL LYST

C'est-à-dire: *Pas seulement pour le plaisir.*

La danse, comme la tragédie et la comédie, doit être un enseignement.“

3 uddrag af Comettants bog, hvori musik- og teaterlivet i Danmark i 1864 omtales, blev trykt i dansk oversættelse af Gunnar Heerup i *Dansk Musiktidsskrift*, 22. årg. 1947, nr. 1 (s. 1-5), nr. 2 (s. 38-40) og nr. 3 (s. 70-75).

Denne beskrivelse af Bournonvilles livsværk fra en af samtidens førende franske kulturskribenter må have vakt tanker hos balletmesteren i det høje nord.

Fundet, genskabelsen og udforskningen af Bournonvilles private balletlibretto-samling og hans bibliotek kan på denne måde bidrage til at indkredse og forklare nogle af de væsentligste bevæggrunde for balletmesterens kunstneriske udykning og livsforløb.

Ud fra Bournonvilles bibliotek at dømme forekommer det idag at have været langt mere end blot en tom læresætning, da han i 1837 udtrykkeligt formandede sin unge elev, Johan Ferdinand Hoppe, om at: „Nære sig med Producter af Skjön Litteratur“. Man må i sandhed sige om balletmesteren, at han selv samvittighedsfuldt efterlevede denne regel gennem hele livet.

SUMMARY

KNUD ARNE JÜRGENSEN: *The library of the ballet master. August Bournonville's collection of ballet scenarios and his private library*

In 1837 the Danish choreographer and ballet master August Bournonville wrote a brief account of what he termed „Advice and rules of conduct“ for one of his best pupils, the dancer Johan Ferdinand Hoppe. Among other topics, the ballet master included what he viewed as the absolute minimum of general literary knowledge.

This list of literature reveals how widely read Bournonville was and how extensive his literary knowledge was, a hitherto unrecognized aspect of the artist Bournonville. In connection with a research project focused on Bournonvilles's personal development as an artist and choreographer throughout his nearly fifty years as the head of the Royal Danish Ballet, a discovery was made in the Royal Library's collection of foreign pamphlets of a hitherto overlooked collection of foreign ballet libretti. These 49 ballet-scenarios were donated to the library in 1912 by the heirs of Bournonville's daughter, the opera singer Charlotte Bournonville, and turned out to have originally come from the library of the ballet master. In conjunction with another collection of 66 foreign ballet libretti, also originally owned by Bournonville, and recently donated to the Royal Library, the library now disposes over what must be viewed as the core of Bournonville's collection of foreign ballets.

The article analyzes the contents of this now re-united collection and its significance as a source in Bournonville studies. In addition, the ballet master's recently re-discovered book collection in the library of Espergerde County High School is described, as well as the possibilities this discovery opens for revealing and explaining significant impulses for August Bournonville's artistic development.

The „Dwellers“ Series, by Th. Wood. London.
 The „Look About You“ Nature Study Books. London.
 Tilskuere, red. af G. Philipson og Mario Krohn. Aarg. 1912.
 Topelius, Z. Gustav Adolf og Trediveaarskrigen. (Oyld.
 Bibl.) Kbh. 1910.
 *Wessel, J. H. Kærlighed uden Stremper (Dansklærerforens
 Udg.) Kbh. 1911.
 Western, Aug. Outlines of English Institutions. Kria. 1911.
 Vibæk, M. og Kramer, E. Deutsche Umgangssprache für
 Ausländer. Kbh. 1911.
 Vor Fremtid, Tidsskrift for konservativt Nulidsarbejde. Silkeborg.
 1911.
 Vor Ungdom, Tidsskrift for Opdragelse og Undervisning. red.
 af N. Bang. Aarg. 1911. Kbh.
 Oehlenschläger, A. St. Hansatten Spil (Dansklærerforens
 Udg.) Kbh. 1911.

Den i Programmet 1911 omtalte Gave fra kgl.
 Kammersangerinde C. Bournonville's Dødsbo ved Hs.
 Excellence, Hr. Generallejtnant A. P. Tuxen omfat-
 ter følgende Værker:

Encyclopédie Méthodique, I, II og V. Paris 1788.
 Nordisk Conversationslexikon. I—V. Kbh. 1858—63.
 Magazin for Ungdommen, samlet af I. C. Riise. I—V. Kbhvn.
 1818—19.
 La Lecture, VII—XI. Paris 1899—90.
 I. Le Fèvre Deumier. Oehlenschläger, le Poète National du
 Danemarq. Paris 1854.
 M. Paul Dupont. Essais Littéraires sur Shakspeare. I—II.
 Paris 1823.
 De Luchet. Histoire Littéraire de Monsieur de Voltaire. I—VI.
 Cassel 1780.
 Milton. Le Paradis Perdu. Avec des Notes par M. Racine
 I—II. Paris 1755.

Meddelelser

om

Helsingør Kommunes højere Almenskole

Skoleaaret 1911—12

udgivne af

Chr. Krüger.

HELSINGØR
 J. M. Welsch's Bogtrykkeri.
 1912.

Rektor Christian Krügers katalog over bogsamlingen fra Charlotte Bournonvilles dødsbo, trykt i *Meddelelser fra Helsingør Kommunes højere Almenskole i Skoleaaret 1911—12* (de følgende sider).